

ΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΑΣΕΙΣ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΩΝ ΣΕ ΘΕΜΑΤΑ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗΣ - ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗΣ ΠΑΙΔΙΩΝ

Χρήστος Μαραγκός

*Παιδίατρος, Επιστημονικός Συνεργάτης, Διεύθυνση
Οικογενειακών Σχέσεων, Ι.Υ.Π.*

Χριστίνα Νόβα

*Ph.D., Κοινωνιολόγος, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια,
Σχολή Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Πάτρας*

Ελένη Αγάθωνος

*Ph.D., Ψυχολόγος, Διευθύντρια,
Διεύθυνση Οικογενειακών Σχέσεων, Ι.Υ.Π.*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ζητήθηκε από 423 αστυνομικούς-σπουδαστές σχολών Αστυνομίας να καταγράψουν τις γνώσεις, απόψεις και στάσεις τους σε θέματα κακοποίησης-παραμέλησης παιδιών.

Τα 2/3 θεωρούν το φαινόμενο συχνό, ενώ 64% αναφέρουν προσωπική αντίληψη περιπτώσεων κυρίως στην υπηρεσία τους. Το 1/3 των περιπτώσεων, αυτών αντιμετωπίστηκαν στο Αστυνομικό Τμήμα χωρίς παραπομπή σε άλλη υπηρεσία. Η ευθύνη για τη σωματική κακοποίηση και παραμέληση αποδίδεται στους γονείς από την πλειοψηφία των αστυνομικών (93% και 97% αντίστοιχα). Οι γονείς χαρακτηρίζονται ως ψυχοπαθολογικές προσωπικότητες από το 81% των αστυνομικών, και προτείνεται η ποινική τους δίωξη σε κάθε περίπτωση, από τους μισούς αστυνομικούς, ενώ 56% προτείνουν την απομάκρυνση του παιδιού από την οικογένεια. Παρ' όλο που τα 3/4 των αστυνομικών χαρακτηρίζουν τις γνώσεις τους από "μέτριες έως ανεπαρκείς", η ανάγκη εκπαιδευτικής παρέμβασης στα προγράμματα σπουδών τους είναι εμφανής, όπως αυτό προκύπτει από την ανάλυση των απαντήσεών τους.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η κακομεταχείριση των παιδιών και γενικότερα η βία μέσα στην οικογένεια είναι ένα ιδιαίτερα σύνθετο πρόβλημα, που η επίλυσή του απαιτεί στενή συνεργασία επιστημόνων από διαφορετικούς κλάδους (1, 2, 3, 4, 5). Το θέμα έχει προσεγγισθεί κυρίως από ιατρική και ψυχοκοινωνική πλευρά με άξονα τα επαγγέλματα υγείας και πρόνοιας. Λίγες έρευνες, αναλογικά, αναφέρονται σε ομάδες επαγγελματιών άλλων κλάδων εκτός ιατροκοινωνικού χώρου όπως εκπαιδευτικούς και αστυνομικούς.

Οι Erez και Tontodonato (6), μελέτησαν στις ΗΠΑ όλες τις περιπτώσεις οικογενειακής βίας που υπήρχαν στα αρχεία 28 Αστυνομικών Τμημάτων, στην περίοδο 1978-1988, με σκοπό τη διερεύνηση της συχνότητας κακοποίησης των παιδιών από τους γονείς τους και κυρίως την καταγραφή του τρόπου αντιμετώπισης των περιπτώσεων αυτών από τους αστυνομικούς. Στα ευρήματά τους αναφέρουν ότι τα κριτήρια για τη σύλληψη του δράστη ήταν ίδια με εκείνα που χρησιμοποιούνται και σε άλλες αξιόποινες πράξεις.

Σε ανάλογη έρευνα στην Αγγλία, η Smith (7), μελέτησε τον τρόπο δράσης της αστυνομίας σε περιπτώσεις κακοποίησης παιδιών. Σκοπός της ήταν η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των αστυνομικών σε θέματα κακοποίησης παιδιών, κα η αναζήτηση των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων στην αστυνομία για καλύτερη αντιμετώπιση τέτοιων περιπτώσεων. Στα συμπεράσματά της υπογραμμίζει ιδιαίτερα την αξία της συνεργασίας αστυνομικών και κοινωνικών λειτουργών.

Οι Kean και Dukles (8), διερεύνησαν τις στάσεις 176 αστυνομικών και εργαζομένων σε υπηρεσίες παιδικής προστασίας και 160 δικαστικών, σχετικά με την “αντίληψη και την περιγραφή” περιπτώσεων κακοποίησης και παραμέλησης παιδιών. Διαπίστωσαν ότι οι νεώτεροι δικαστικοί, κυρίως οι γυναίκες, είναι περισσότερο ευαισθητοποιημένοι σε θέματα κακοποίησης παιδιών, ιδιαίτερα κοριτσιών θυμάτων.

Αρκετοί ερευνητές έχουν ασχοληθεί με τις στάσεις και την ανταπόκριση των αστυνομικών ειδικά σε θέματα σεξουαλικής κακοποίησης των παιδιών (4, 5, 9, 10, 11, 12). Αυτό είναι αναμενόμενο γιατί οι περιπτώσεις αυτές απασχολούν συχνότερα την αστυνομία. Σε μία άλλη έρευνα των Kaufman και συν. (13) καταγράφονται οι απόψεις τόσο των παιδιών-θυμάτων σεξουαλικής παραβίασης όσο και των δραστών.

Η Αμερικανική Εταιρεία για την Πρόληψη της Κακοποίησης των Παιδιών, διεξήγαγε μία έρευνα για την καταγραφή των γνώσεων και στάσεων των εκπαιδευτικών σε θέματα κακοποίησης των παιδιών (14). Από τα ευρήματα της έρευνας προκύπτει ότι οι εκπαιδευτικοί συχνά διαπιστώνουν περιπτώσεις κακοποιημένων παιδιών στο σχολείο, δεν γνωρίζουν όμως πως πρέπει να τις αντιμετωπίσουν.

Στην Κροατία, οι Ajdukovic και συν (1) μελέτησαν τις στάσεις επαγγελματιών (κοινωνικών λειτουργών, ψυχολόγων, δικαστικών, νομικών) και μη-επαγγελματιών σε θέματα κακοποίησης παιδιών. Οι απαντήσεις που συγκέντρωσαν τη μεγαλύτερη βαθμολογία αφορούσαν 3 ερωτήσεις: (α) οι γονείς που κακοποιούν τα παιδιά τους είναι άτομα με κοινωνική απομόνωση; (β) οι γονείς αυτοί πρέπει να χάσουν την επιμέλεια του παιδιού τους; και (γ) οι γιατροί και οι δάσκαλοι πρέπει πάντα να αναφέρουν ύποπτες περιπτώσεις κακοποιημένων παιδιών;

Στη χώρα μας, η ευαισθητοποίηση των παιδιάτρων και των φοιτητών της ιατρικής στο θέμα της κακομεταχείρισης των παιδιών αρχίζει ουσιαστικά από το 1972, δέκα χρόνια μετά την περιγραφή του συνδρόμου του κακοποιημένου παιδιού, από τον παιδίατρο Henry Kempe. Στο σύγγραμμα παιδιατρικής του καθηγητή Ν. Μαντανιώτη περιγράφονται τα σύνδρομα του κακοποιημένου παιδιού, της μητρικής αποστέρησης, του ιδρυματισμού, της σωματικής καθυστέρησης μη οργανικής αιτιολογίας, ενώ γίνεται εκτεταμένη αναφορά σε θέματα πειθαρχίας και τιμωρίας των παιδιών (15).

Η πρώτη δημόσια αναφορά σε θέματα κακοποίησης και παραμέλησης των παιδιών έγινε το 1976 από

τον καθηγητή Σπύρο Δοξιάδη, με τη μορφή επιφυλλίδας στην εφημερίδα "ΤΟ ΒΗΜΑ" (16). Από το 1977, ειδική ομάδα επιστημόνων στο Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού (Ι.Υ.Π.) ασχολείται συστηματικά με το θέμα με βάση τρεις προσεγγίσεις: την έρευνα, την εξειδικευμένη παροχή υπηρεσιών και την εκπαίδευση - ενημέρωση.

Από την εμπειρία του Ι.Υ.Π. προκύπτει ότι η συνεισφορά των αστυνομικών συχνά είναι απαραίτητη, τόσο στις αρχικές φάσεις της αποκάλυψης και διερεύνησης μιας περίπτωσης κακοποιημένου παιδιού, όσο και στην περίοδο της αποκατάστασης. Παρατηρείται όμως ότι το Αστυνομικό Σώμα στερείται της εκπαίδευσης που απαιτείται στον ευαίσθητο αυτό χώρο, με αποτέλεσμα είτε ακινητοποίηση του μηχανισμού είτε μη κατάλληλα μεθοδευμένη παρέμβαση.

Από τη συμμετοχή στελεχών της Διεύθυνσης Οικογενειακών Σχέσεων του Ι.Υ.Π. σε εκπαιδευτικά προγράμματα Αστυνομικών Σχολών, διαπιστώθηκε ότι το επίπεδο γνώσεων των αστυνομικών περιορίζεται στην αναφορά σε άρθρα του ποινικού κώδικα, ενώ τη διαχείριση μιας περίπτωσης επηρεάζουν προσωπικές τους στάσεις και αντιλήψεις σε θέματα οικογενειακών σχέσεων και στερεοτύπων που αφορούν το γονικό ρόλο. Από το 1987 λειτουργεί στην Αθήνα το Τμήμα Ανηλίκων της Αστυνομίας και από το 1995 η Υποδιεύθυνση Προστασίας Ανηλίκων, με στελέχη ειδικά εκπαιδευμένα σε θέματα ανηλίκων. Η συνεργασία της διεύθυνσης Οικογενειακών Σχέσεων του Ι.Υ.Π. με τα Τμήματα αυτά υπήρξε άριστη και αποδοτική τόσο σε θέματα πρόληψης όσο και αντιμετώπισης κακοποιημένων και παραμελημένων παιδιών.

Η καταγραφή γνώσεων, απόψεων και στάσεων διαφόρων επαγγελματιών που ασχολούνται με θέματα κακοποίησης - παραμέλησης παιδιών, κρίνεται απαραίτητη τόσο για την πληρέστερη διερεύνηση του φαινομένου όσο και τον καλύτερο σχεδιασμό θεραπευτικής παρέμβασης και πρόληψης.

Πριν από 10 χρόνια, οι Αδάμ και συν. (17) διερεύνησαν τις γνώσεις και στάσεις των παιδιατρών σε θέματα κακοποίησης και παραμέλησης των παιδιών. Σκοπός τους ήταν όχι μόνο η συλλογή ενδεικτικών πληροφοριών, αλλά και η ευαισθητοποίηση των παιδιατρών στο θέμα αυτό. Αξίζει να αναφερθεί ότι το 17% των παιδιατρών που συμπλήρωσαν τα σχετικά ερωτηματολόγια, ανέφεραν ότι θεωρούν ως ενδεδειγμένη αντιμετώπιση μιας περίπτωσης κακοποιημένου παιδιού την αναφορά στην Αστυνομία.

Στα πλαίσια της έρευνας του φαινομένου της κακομεταχείρισης των παιδιών στη χώρα μας, κρίθηκε σκόπιμο να καταγραφούν οι γνώσεις, οι απόψεις και οι στάσεις των Ελλήνων αστυνομικών. Η καταγραφή αυτή έχει ως στόχο:

1. Την ευαισθητοποίηση των αστυνομικών.
2. Τη συλλογή πληροφοριών που θα είναι χρήσιμες
 - (α) Στο Υπουργείο Δημόσιας Τάξης για την κατάρτιση κατάλληλων εκπαιδευτικών προγραμμάτων στις σχολές της Αστυνομίας.
 - (β) Στο Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας για τη χάραξη πολιτικής παιδικής προστασίας.
 - (γ) Στους διάφορους επαγγελματίες που ασχολούνται σχετικά με αυτά τα θέματα.

ΥΛΙΚΟ - ΜΕΘΟΔΟΣ

Η συλλογή του υλικού της μελέτης έγινε με τη συμπλήρωση 423 κωδικοποιημένων ερωτηματολογίων, από ισάριθμους αστυνομικούς - σπουδαστές των σχολών της Αστυνομικής Ακαδημίας. Κάθε ερωτηματολόγιο περιελάμβανε: (α) δισέλιδο ενημερωτικό σημείωμα, (β) 9 ερωτήσεις που αναφέρονταν σε ατομικά και οικογενειακά χαρακτηριστικά και (γ) 19 ερωτήσεις σχετικές με γνώσεις - απόψεις - στάσεις και εμπειρίες των αστυνομικών σε θέματα σωματικής κακοποίησης - παραμέλησης και σεξουαλικής παραβίασης των παιδιών. Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων (70 συνολικά μεταβλητές) έγινε στη διάρκεια μίας εκπαιδευτικής ώρας, μετά από σχετική εισήγηση των ερευνητών του προγράμματος. Επισημάνθηκε στους σπουδαστές ότι (α) η συμμετοχή τους στην έρευνα είναι εθελοντική και (β) η συμπλήρωση του συνόλου των ερωτήσεων δεν είναι υποχρεωτική.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

1) Ατομικά και οικογενειακά χαρακτηριστικά

Από το σύνολο των 423 αστυνομικών που συμμετείχαν στην έρευνα, 380 (90%) ήσαν άνδρες και 25 (6%) γυναίκες. Οι υπόλοιποι 18 (4%) δεν απάντησαν. Η ηλικίας τους κυμάνθηκε από 26-49 έτη με μέση τιμή 33 έτη. Οι περισσότεροι (65%) ήσαν παντρεμένοι και οι μισοί περίπου (49%) είχαν αποκτήσει παιδιά. Στη μεγάλη τους πλειοψηφία (85%) έφεραν το βαθμό του υπαστυνόμου (η έρευνα έγινε στη Σχολή Υπαστυνόμων και στο Σεμινάριο αυτοάμυνας), και μόνο 1% είχαν το βαθμό του αστυνόμου Α ή Β. Οι υπόλοιποι (14%) ήταν αρχιφύλακες. Τριάντα εννέα αστυνομικοί (9%) ήσαν πτυχιούχοι ανώτερης ή ανώτατης σχολής εκτός Αστυνομίας.

Μέχρι την ηλικία των 12 ετών, 241 αστυνομικοί (57%) μεγάλωσαν σε χωριά ή μικρές πόλεις (κάτω των 5.000 κατοίκων) και 182 (43%) σε μεγαλύτερες πόλεις. Το μορφωτικό επίπεδο των γονιών τους (πίνακας 1) ήταν κατά κανόνα χαμηλό, ιδιαίτερα των μητέρων, με λίγα έτη εκπαίδευσης.

2) Απόψεις αστυνομικών για το φαινόμενο κακοποίησης-παραμέλησης

Από το σύνολο των 423 αστυνομικών, 270 (64%) χαρακτήρισαν το φαινόμενο "πολύ συχνό ή συχνό", 8 (2%) "όχι τόσο διαδεδομένο" και 145 (34%) "σχεδόν ανύπαρκτο ή ανύπαρκτο". Οι απαντήσεις στους πίνακες 2 και 3 αναφέρονται στις απόψεις των αστυνομικών σχετικά με τη συχνότητα του φαινομένου κατά φύλο και την ηλικία των παιδιών. Όπως προκύπτει, 1 στους 2 αστυνομικούς (54%) πιστεύει ότι η σωματική κακοποίηση και παραμέληση παρατηρείται το ίδιο συχνά και στα δύο φύλα ενώ 59% πιστεύουν ότι η σεξουαλική παραβίαση παρατηρείται συχνότερα στα κορίτσια. Επίσης, οι μισοί αστυνομικοί (50%) πιστεύουν ότι η σωματική κακοποίηση και σεξουαλική παραβίαση παρατηρείται συχνότερα σε παιδιά ηλικίας 7-12 ετών.

Οι απαντήσεις των αστυνομικών στις ερωτήσεις σχετικά με τους υπεύθυνους της κακοποίησης - παραμέλησης των παιδιών, φαίνονται στους πίνακες 4 και 5. Όπως διαπιστώνεται, η συντριπτική πλειοψηφία των αστυνομικών θεωρούν τους γονείς "κύριους υπεύθυνους" τόσο για τη σωματική κακοποίηση (93%) όσο και

για τη σωματική παραμέληση των παιδιών (97%). Για τη σεξουαλική παραβίαση πιστεύουν ότι οι γονείς ευθύνονται εξ ίσου με άτομα εκτός οικογενειακού και συγγενικού περιβάλλοντος.

Την άποψη ότι και οι δύο γονείς φέρουν ίση ευθύνη για την κακομεταχείριση των παιδιών τους υποστήριξαν (α) 62% των αστυνομικών για τις περιπτώσεις σωματικής κακοποίησης, (β) 71% για τις περιπτώσεις σωματικής παραμέλησης και (γ) 49% για τις περιπτώσεις σεξουαλικής παραβίασης.

Στο ερώτημα “πώς θα χαρακτηρίζατε τους γονείς που κακοποιούν ή παραμελούν σωματικά τα παιδιά τους” οι απαντήσεις των αστυνομικών ήσαν οι εξής:

- (α) Ψυχοπαθητικές προσωπικότητες: 81%
- (β) Ανώριμοι γονείς: 42%
- (γ) Νοητικά καθυστερημένοι γονείς: 37%
- (δ) Εγκληματίες: 33%
- (ε) Φυσιολογικά άτομα σε συνθήκες έντονης πίεσης: 15%

Η εκδήλωση του φαινομένου της κακοποίησης και παραμέλησης των παιδιών είναι γνωστό ότι επηρεάζεται από διάφορους ατομικούς, οικογενειακούς και κοινωνικούς παράγοντες. Ζητήθηκε από τους αστυνομικούς να απαντήσουν εάν θεωρούν σημαντικούς ή όχι τους παράγοντες που αναφέρονται στον πίνακα 6. Από την ανάλυση των απαντήσεων διαπιστώθηκε ότι η μέγιστη πλειοψηφία των αστυνομικών θεωρούν ως σημαντικούς τους παράγοντες: (α) ψυχοπαθολογική προσωπικότητα των γονιών (97%), (β) κακές συζυγικές σχέσεις (90%), (γ) αποδοχή σωματικής τιμωρίας ως παιδαγωγικού μέσου (86%) και (δ) χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των γονιών (85%). Οι παράγοντες “νεαρή ηλικία γονιών” και “αποδοχή βίας από την κοινωνία” κρίθηκαν ως σημαντικοί από τα μικρότερα ποσοστά των αστυνομικών (38% και 50% αντίστοιχα).

3) Εμπειρία και τρόπος αντιμετώπισης περιπτώσεων κακοποίησης - παραμέλησης

Εμπειρία περιπτώσεων κακοποίησης - παραμέλησης ανέφεραν οι 2 περίπου στους 3 αστυνομικούς (272 : 423). Από αυτούς, οι περισσότεροι είχαν εμπειρία περιπτώσεων σωματικής κακοποίησης (71%) ή παραμέλησης (76%) και οι λιγότεροι (38%) εμπειρία σεξουαλικής παραβίασης. Είναι αυτονόητο ότι ορισμένοι αστυνομικοί είχαν εμπειρίες δύο ή περισσότερων περιπτώσεων από μία ή περισσότερες κατηγορίες κακομεταχείρισης παιδιών.

Ζητήθηκε από τους 272 αστυνομικούς που είχαν σχετικές εμπειρίες να καταγράψουν την πηγή προέλευσης αυτών των εμπειριών, εξαιρουμένων μόνο των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης. Σύμφωνα με τις απαντήσεις, ως πηγή προέλευσης ανέφεραν:

- (α) Την υπηρεσία τους: 245 αστυνομικοί (90%)
- (β) Το συγγενικό τους περιβάλλον: 45 αστυνομικοί (17%)
- (γ) Το ευρύτερο περιβάλλον (πολυκατοικία-χωριό): 76 αστυνομικοί (28%)
- (δ) Άλλες πηγές: 22 αστυνομικοί (8%)

Οι 245 αστυνομικοί που είχαν προσωπική αντίληψη περιπτώσεων στην υπηρεσία τους, κατέγραψαν - σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο - τον τρόπο που οι περιπτώσεις αυτές αντιμετωπίστηκαν. Όσοι αστυνομικοί είχαν εμπειρία πολλών περιπτώσεων αναφέρθηκαν στην τελευταία. Από την ανάλυση των απαντήσεων διαπιστώθηκε ότι 78 περιπτώσεις (32%) αντιμετωπίστηκαν αποκλειστικά από τους αστυνομικούς του Τμήματος και οι υπόλοιπες 167 (68%) παραπέμφθηκαν σε μία ή περισσότερες από τις παρακάτω υπηρεσίες:

- Στον Εισαγγελέα: 84 περιπτώσεις (34%).
- Στην Εισαγγελία Ανηλίκων ή στο Τμήμα Ανηλίκων της Αστυνομίας: 67 περιπτώσεις (27%).
- Σε Κοινωνική Υπηρεσία: 46 περιπτώσεις (19%).
- Σε Νοσοκομείο ή Κέντρο Υγείας: 31 περιπτώσεις (13%).

4) Στάσεις αστυνομικών ως προς τον τρόπο αντιμετώπισης περιπτώσεων κακοποίησης - παραμέλησης

Η διερεύνηση του θέματος αυτού έγινε με δύο ερωτήσεις:

(α) “Αν ήσουν υπεύθυνος Αστυνομικού Τμήματος και σου καταγγελόταν επίσημα μια περίπτωση σοβαρής μορφής κακοποίησης - παραμέλησης παιδιού, τι θα έκανες;”

(β) “Αν είχες τη δυνατότητα επιλογής, ποια λύση θα πρότεινες για την αντιμετώπιση μιας σοβαρής μορφής περίπτωση κακοποίησης-παραμέλησης παιδιού;”

Στην πρώτη ερώτηση απάντησαν 390 αστυνομικοί. Από αυτούς, 39 (10%) θα αντιμετώπιζαν μόνοι τους την περίπτωση στο Αστυνομικό Τμήμα και οι υπόλοιποι 351 (90%) θα παρέπεμπαν την περίπτωση σε μία ή περισσότερες από τις παρακάτω υπηρεσίες:

- Στην Εισαγγελία ή στο Τμήμα Ανηλίκων της Αστυνομίας: 351 (100%) αστυνομικοί.
- Σε Κοινωνική Υπηρεσία: 238 (68%) αστυνομικοί.
- Σε Νοσοκομείο ή Κέντρο Υγείας: 131 (37%) αστυνομικοί.

Στη δεύτερη ερώτηση απάντησαν 408 αστυνομικοί. Οι επιλογές τους κατά σειρά προτεραιότητας ήσαν:

- Παραμονή του παιδιού στο σπίτι με κατάλληλη στήριξη της οικογένειας: 44%
- Ανάληψη φροντίδας παιδιού από ανάδοχη οικογένεια: 33%.
- Ανάληψη φροντίδας παιδιού από συγγενείς: 12%.
- Υιοθεσία παιδιού: 7%.
- Τοποθέτηση παιδιού σε ίδρυμα: 4%.

5) Ποινική δίωξη υπευθύνων κακοποίησης - παραμέλησης

Η κακοποίηση και η παραμέληση των παιδιών αποτελούν πράξεις αξιόποινες που διώκονται από το νόμο. Το ερώτημα είναι εάν η δίωξη αυτή είναι πάντα υπέρ του συμφέροντος του παιδιού. Ζητήθηκε από τους

αστυνομικούς να τοποθετηθούν στο ερώτημα, εάν δηλαδή η ποινική δίωξη του δράστη πρέπει να γίνεται σε κάθε περίπτωση, σε σοβαρές μόνο περιπτώσεις ή σε καμμία περίπτωση.

Οι απαντήσεις των αστυνομικών στις περιπτώσεις που ο δράστης είναι γονιός φαίνονται στον πίνακα 7. Όπως προκύπτει, οι μισοί σχεδόν αστυνομικοί (49%) υποστηρίζουν την άποψη ότι, για τις περιπτώσεις σωματικής κακοποίησης, η δίωξη του γονιού-δράστη πρέπει να γίνεται σε κάθε περίπτωση. Οι υπόλοιποι συνηγορούν υπέρ της δίωξης μόνο σε σοβαρές περιπτώσεις (42%), ή σε καμμία περίπτωση (1%), ενώ 8% δεν είχαν άποψη. Για τις περιπτώσεις σωματικής παραμέλησης οι τοποθετήσεις τους είναι ανάλογες. Αντίθετα, για τις περιπτώσεις σεξουαλικής παραβίασης η συντριπτική πλειοψηφία των αστυνομικών (94%) υποστηρίζει την άποψη ότι η ποινική δίωξη του γονιού-δράστη πρέπει να γίνεται σε κάθε περίπτωση.

Στις περιπτώσεις που ο δράστης είναι άτομο έξω από την οικογένεια, η άποψη της μεγάλης πλειοψηφίας των αστυνομικών είναι ότι δίωξη πρέπει να γίνεται σε κάθε περίπτωση, είτε πρόκειται για σωματική κακοποίηση (61%), είτε για σωματική παραμέληση (70%), είτε για σεξουαλική παραβίαση (95%).

6) Γνώσεις αστυνομικών σε θέματα κακοποίησης - παραμέλησης

Ζητήθηκε από τους αστυνομικούς να χαρακτηρίσουν τις γνώσεις τους στο παραπάνω θέμα. Σύμφωνα με τις απαντήσεις, 25% των αστυνομικών χαρακτήρισαν τις γνώσεις τους ως “επαρκείς”, 51% ως “μέτριες”, 14% ως “σχεδόν ανεπαρκείς” και 10% ως “ανεπαρκείς”.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Το σύνολο των αστυνομικών ανταποκρίθηκε στην έρευνα, η συμμετοχή στην οποία ήταν εθελοντική. Παρατηρήθηκε όμως αποχή από επί μέρους ερωτήσεις που δεν απαντήθηκαν.

Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερη ιδιομορφία, εκτός από το φύλο, εφ' όσον οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν ποσοστό μόνο 6%. Έτσι, δεν ήταν δυνατή η μεταξύ των φύλων σύγκριση των αποτελεσμάτων. Πρόκειται ουσιαστικά για νέους άντρες κάτω των 35 ετών με βαθμό υπαστυνόμου, παιδιά γονιών με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, που μεγάλωσαν είτε σε χωριά και κωμοπόλεις είτε σε μεγαλύτερες πόλεις της ελληνικής επαρχίας. Από πλευράς εκπαίδευσης, η πλειονότητα των αστυνομικών είναι απόφοιτοι σχολών της Αστυνομίας και μόνο 9% είναι πτυχιούχοι και άλλων σχολών.

Σε γενικές γραμμές, οι βασικές γνώσεις και απόψεις των αστυνομικών δεν διαφέρουν από εκείνες επαγγελματιών άλλων ειδικοτήτων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό (1, 5, 17). Η πλειονότητα των αστυνομικών (64%) όχι μόνο γνωρίζει την ύπαρξη του προβλήματος αλλά και το θεωρεί ως “πολύ συχνό ή συχνό”. Παρ' όλα αυτά, το γεγονός ότι 1 στους 3 αστυνομικούς (34%) το θεωρεί ως “σχεδόν ανύπαρκτο ή ανύπαρκτο” θα πρέπει να προβληματίσει τους υπεύθυνους κατάρτισης των προγραμμάτων εκπαίδευσης στις σχολές της Αστυνομίας.

Η κατανομή της συχνότητας της σωματικής κακοποίησης και παραμέλησης εξίσου και στα δυο φύλα δεν συμφωνεί με τα ελληνικά ευρήματα της Αγάθωνος και συν. (18) σύμφωνα με τα οποία ο πληθυσμός των

αγροτών θυμάτων υπερτερεί των κοριτσιών. Αντίθετα, ως προς τα θύματα σεξουαλικής παραβίασης οι απόψεις των αστυνομικών εναρμονίζονται με τα διεθνή και ελληνικά δεδομένα για πλειοψηφία κοριτσιών θυμάτων.

Ως προς την ηλικία των παιδιών - θυμάτων, σωστά οι αστυνομικοί εντοπίζουν το πρόβλημα της σωματικής παραμέλησης σε μικρότερες ηλικίες (3-6 ετών) από εκείνα της σωματικής κακοποίησης και σεξουαλικής παραβίασης (7-12 ετών). Όμως η γονεϊκή βία εκδηλώνεται και σε μικρότερες ηλικίες, πράγμα που φαίνεται ότι δεν έχουν συνειδητοποιήσει οι αστυνομικοί. Ίσως εκλαμβάνουν τη σωματική κακοποίηση σε παιδιά προσχολικής ηλικίας ως σωματική τιμωρία, που γίνεται για λόγους πειθαρχίας. Η εκπαιδευτική παρέμβαση στο σημείο αυτό είναι επίσης απαραίτητη, εφ' όσον είναι επιστημονικά δεδομένο ότι 2 στα 3 παιδιά-θύματα σωματικής κακοποίησης και παραμέλησης, είναι ηλικίας μικρότερης των 7 ετών (18).

Οι αστυνομικοί της μελέτης αυτής σωστά αποδίδουν την ευθύνη για τη σωματική κακοποίηση και παραμέληση των παιδιών στους γονείς. Επίσης σωστά επιμερίζουν ίδια ευθύνη σε πατέρα και μητέρα. Όμως, η άποψή τους ότι η ευθύνη για τη σεξουαλική παραβίαση ανήκει σχεδόν εξίσου σε άτομα μέσα και έξω από το οικογενειακό και συγγενικό περιβάλλον, επιδέχεται εκπαιδευτική παρέμβαση, εφ' όσον είναι γνωστό ότι η ευθύνη μελών του άμεσου και έμμεσου οικογενειακού περιβάλλοντος ξεπερνά το 75% των περιπτώσεων (19). Η απόδοση της ευθύνης αυτής στη μητέρα εξίσου με τον πατέρα (από τους μισούς περίπου αστυνομικούς) πιθανόν να στηρίζει τις υποθέσεις ότι:

- α) η μητέρα, παρόλο που γνωρίζει, καλύπτει τον πατέρα-δράστη και
- β) η μητέρα αδιαφορεί ή αδυνατεί να προστατεύσει το παιδί της - συνήθως κορίτσι - από τους κινδύνους θυματοποίησης του έξω από την οικογένεια.

Ως προς τον χαρακτηρισμό των γονιών που κακοποιούν και παραμελούν τα παιδιά τους, διαπιστώνεται ότι στο χώρο της αστυνομίας - όπως θα περίμενε κανείς - επικρατεί η ψυχοπαθολογική αιτιολογική θεωρία, σύμφωνα με την οποία οι γονείς χαρακτηρίζονται ως αποκλίνουσες προσωπικότητες, όλων των ειδών (20, 21). Το ποσοστό των αστυνομικών (81%) που χαρακτηρίζουν το γονέα - δράστη ως άτομο με ψυχοπαθητική προσωπικότητα, αξιολογείται ως πολύ υψηλό και σε αντίθεση με απόψεις παιδιάτρων, όπως προκύπτει από έρευνα της Ε. Αδάμ και συν. (17) όπου το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 41%. Ανάλογες διαφορές ανάμεσα στις δύο έρευνες, παρατηρούνται και ως προς άλλους χαρακτηρισμούς όπως: "εγκληματίας" (33%, έναντι 9%), "φυσιολογικό άτομο σε συνθήκες έντονης πίεσης" (15% έναντι 45%). Επιπλέον, η νοτική υστέρηση και η ανωριμότητα θεωρούνται ως κύρια χαρακτηριστικά των γονιών αυτών από σημαντικά ποσοστά αστυνομικών (37% και 42% αντίστοιχα). Ανάλογες με τις απόψεις αυτές διαπιστώσεις αναφέρονται και σε εργασία των Τσιάντη και συν. (22), τα αποτελέσματα της οποίας έδειξαν ότι, όλοι σχεδόν οι γονείς (N=22) παρουσίαζαν κάποιας μορφής διαταραχή προσωπικότητας ενώ 3 είχαν ψύχωση. Η μελέτη όμως αυτή αφορούσε μικρό κλινικό δείγμα, άρα τα αποτελέσματα της ήταν μάλλον αναμενόμενα.

Οι παραπάνω απόψεις των αστυνομικών μπορούν να δικαιολογηθούν από το γεγονός ότι, οι περιπτώσεις κακοποίησης και παραμέλησης που αποκαλύπτονται στις αστυνομικές και δικαστικές αρχές αντιστοιχούν συνήθως σε άτομα-δράστες με σοβαρότερη ψυχοπαθολογία.

Μια περαιτέρω διερεύνηση των απόψεων των αστυνομικών, όσον αφορά τους αιτιολογικούς παράγοντες της κακομεταχείρισης των παιδιών, οδήγησε σε μία ιεράρχηση των παραγόντων που κατά την άποψή τους ευθύνονται για το φαινόμενο (πίνακας 6). Αντίστοιχα με την προηγούμενη ερώτηση, οι αστυνομικοί θεωρούν σε ποσοστό 97% ότι η ψυχοπαθολογική προσωπικότητα των γονιών αποτελεί τον κυριότερο προδιαθεσικό παράγοντα, ακολουθούμενο από τις κακές σχέσεις του ζευγαριού και την αποδοχή της σωματικής τιμωρίας ως μέσου διαπαιδαγώγησης. Γενικά, ατομικοί παράγοντες θεωρούνται κατά προτεραιότητα ως προδιαθεσικοί της βίας, σε αντιδιαστολή με κοινωνικούς όπως η ανεργία, η φτώχεια, η αποδοχή της βίας από την κοινωνία, που καταλαμβάνουν χαμηλότερες ιεραρχικά θέσεις. Η πρόσθετη αυτή προσέγγιση επιβεβαιώνει το ψυχοπαθολογικό αιτιολογικό μοντέλο της κακοποίησης, που επικρατεί στον πληθυσμό των αστυνομικών.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, η επικρατούσα σήμερα προσέγγιση είναι η “οικολογική” ή “ολιστική” σύμφωνα με την οποία τον πρωτεύοντα ρόλο έχουν οι οικογενειακές σχέσεις και οι αλληλεπιδράσεις (23, 24). Ανάλογες είναι και οι διαπιστώσεις της Ε. Αγάθωνος και συν. (25), σύμφωνα με τις οποίες η κακή ψυχική υγεία των γονέων και η κακή ποιότητα της μεταξύ τους σχέσης περιλαμβάνονται στους παράγοντες με την υψηλότερη βαρύτητα, σε κλίμακα παραγόντων υψηλού κινδύνου.

Η διαπίστωση ότι δύο στους τρεις αστυνομικούς είχαν “επαγγελματική εμπειρία” τουλάχιστον μίας περίπτωσης κακοποιημένου παιδιού είναι σημαντική, ενώ συγχρόνως πρέπει να επισημανθεί η ανάγκη έκθεσης και των υπολοίπων στην ειδική αυτή γνώση. Ιδιαίτερα σημειώνεται ότι 45 αστυνομικοί (17%) ανέφεραν ότι αντιμετώπισαν πρόβλημα κακοποίησης στο συγγενικό τους περιβάλλον.

Ο τρόπος αντιμετώπισης των περιπτώσεων κακοποιημένων παιδιών από τους αστυνομικούς εκπροσωπεί το “εγκληματολογικό - δικαστηριακό” μοντέλλο σύμφωνα με το οποίο μία πράξη που παραβιάζει το νόμο πρέπει να αντιμετωπισθεί μέσα στα πλαίσια του νόμου. Το μοντέλο όμως αυτό περιορίζει τη συνεργασία με άλλες προνοιακού τύπου υπηρεσίες, όταν η διεπιστημονική προσέγγιση έχει αποδειχθεί ότι είναι η πλέον επιτυχής. Διαπιστώνεται δηλαδή, ότι οι χώροι της Αστυνομίας - Εισαγγελίας, λειτουργούν ως “συγκοινωνού-ντα δοχεία” με χαμηλό ποσοστό συνεργασίας με κοινωνικές (19%) και ιατρικές υπηρεσίες (13%). Η πρακτική αυτή φαίνεται ότι έχει επηρεάσει αρνητικά επαγγελματίες άλλων κλάδων με αποτέλεσμα να αποφεύγουν τη συχνά πολύτιμη συνεργασία με την αστυνομία. Στη σχετική ερώτηση, αντιπροσωπευτικό δείγμα ελλήνων παιδιάτρων ανέφεραν ότι θα παρέπεμπαν μια περίπτωση στην αστυνομία μόνο σε ποσοστό 17%.

Ενδιαφέρουσα είναι η διαπίστωση ότι, όταν προσφέρεται στους αστυνομικούς η δυνατότητα να φαντασθούν τον εαυτό τους στη θέση του υπευθύνου Αστυνομικού Τμήματος, προτείνουν με μεγαλύτερη συχνότητα εναλλακτικές των εισαγγελικών αρχών λύσεις, όπως είναι οι κοινωνικές και ιατρικές υπηρεσίες. Ανάλογης ηπιότητας και εναλλακτικού περιεχομένου είναι και οι απαντήσεις τους σχετικά με τις επιλογές αντιμετώπισης ενός κακοποιημένου - παραμελημένου παιδιού: 44% πιστεύουν ότι με κατάλληλη στήριξη το παιδί μπορεί να παραμείνει στην οικογένεια, 12% να το αναλάβουν οι συγγενείς, ενώ 33% προτείνουν ως λύση την αναδοχή. Την υιοθεσία προτείνει μόνο 7%, ποσοστό που αντιστοιχεί απόλυτα στο ποσοστό υιοθεσιών στη μελέτη της Ε. Αγάθωνος και συν. (18) Ακολουθώντας τις διεθνείς τάσεις παιδικής προστασίας, οι αστυνομικοί θεωρούν ότι το ίδρυμα θα πρέπει να αποτελεί τελευταία επιλογή για το παιδί (4%).

Συνεπείς με τον “εγκληματολογικό-δικαστηριακό” προσανατολισμό της αστυνομίας είναι και οι απαντήσεις σχετικά με την αντιμετώπιση του γονιού-δράστη. Ένας στους δύο ερωτηθέντες προτείνουν δίωξη του γονιού σε κάθε περίπτωση σωματικής κακοποίησης και παραμέλησης, ενώ οι υπόλοιποι προτείνουν δίωξη μόνο σε σοβαρές περιπτώσεις. Επίσης, για τους δράστες σεξουαλικής παραβίασης, το σύνολο σχεδόν των ερωτηθέντων (94%) υποστηρίζουν την ποινική δίωξη του γονιού δράστη. Οι απόψεις αυτές εκφράζουν τη σύγχρονη πρακτική με εξαίρεση ορισμένα προγράμματα σε ξένες χώρες που προτείνουν κατ’ εξοχήν θεραπευτικές παρεμβάσεις, ιδιαίτερα στη σωματική κακοποίηση και παραμέληση.

Εφ’ όσον οι Έλληνες αστυνομικοί εκτεθούν στη διεπιστημονική εμπειρία, αναμένεται ότι θα θεωρήσουν το ρόλο της αστυνομίας και κατ’ επέκταση την άσκηση ποινικής δίωξης ως μέρος της θεραπευτικής παρέμβασης - όταν ενδείκνυται - και όχι ως αυτοσκοπό. Η εμπειρία αυτή θα πρέπει να αποτελέσει άξονα εκπαιδευτικού προγράμματος, εφόσον σε ποσοστό 75% οι αστυνομικοί της μελέτης μας εκτιμούν τις γνώσεις τους στο θέμα της κακοποίησης των παιδιών από “μέτριες” ως “ανεπαρκείς”.

Πίνακας 1

Μορφωτικό επίπεδο γονιών αστυνομικών

Έτη εκπαίδευσης	Πατέρας (N=413)	Μητέρα (N=413)
1-6	n=258 (62.5%)	n=304 (73.6%)
7-12	n=126 (30.5%)	n=94 (22.7%)
>12	n=29 (7%)	n=15 (3.7%)

Πίνακας 2

Απόψεις αστυνομικών για τη συχνότητα εμφάνισης του φαινομένου
Κακοποίησης-Παραμέλησης κατά φύλο

Συχνότητα εμφάνισης	Είδη Κακοποίησης - Παραμέλησης		
	Σωμ. Κακοποίηση	Σωμ. Παραμέληση	Σεξ. Παραβίαση
Συχνότερη εμφάνιση	(ποσοστό % αστυνομικών με την ίδια άποψη)		
(α) Αγόρια	26%	14%	7%
(β) Κορίτσια	14%	6.5%	59%
Ίδια συχνότητα	54%	75%	30%
Χωρίς άποψη	6%	4.5%	4%

Πίνακας 3

Συχνότητα εμφάνισης φαινομένου κακοποίησης-παραμέλησης κατά ηλικία

Ηλικίες παιδιών	Είδη Κακοποίησης - Παραμέλησης		
	Σωμ. Κακοποίηση	Σωμ. Παραμέληση	Σεξ. Παραβίαση
	(ποσοστό % αστυνομικών με την ίδια άποψη)		
(α) Κάτω των 2 ετών	3.5%	13%	0.5%
(β) 3-6 ετών	31%	34%	3%
(γ) 7-12 ετών	53%	29%	50%
(δ) Πάνω από 12 ετών	8%	18%	40.5%
Χωρίς άποψη	4.5%	6%	6%

Πίνακας 4

Υπεύθυνοι για την κακοποίηση και παραμέληση των παιδιών

Η μεγαλύτερη ευθύνη ανήκει	Είδη Κακοποίησης - Παραμέλησης		
	Σωμ. Κακοποίηση	Σωμ. Παραμέληση	Σεξ. Παραβίαση
	(ποσοστό % αστυνομικών με την ίδια άποψη)		
- Σε γονείς	93%	97%	38%
- Σε συγγενείς	1%	1.5%	18%
- Σε άλλους	4%	0.5%	38%
Χωρίς άποψη	2%	1%	6%

Πίνακας 5

Απόψεις αστυνομικών για την ευθύνη πατέρα και μητέρας

Η μεγαλύτερη ευθύνη ανήκει	Είδη Κακοποίησης - Παραμέλησης		
	Σωμ. Κακοποίηση	Σωμ. Παραμέληση	Σεξ. Παραβίαση
	(ποσοστό % αστυνομικών με την ίδια άποψη)		
(α) Στον πατέρα	32%	7%	41%
(β) Στην μητέρα	5%	22%	2%
(γ) Κοιν ευθύνη	62%	71%	49%
Χωρίς άποψη	1%	0%	8%

Πίνακας 6

Παράγοντες που προδιαθέτουν στην κακοποίηση - παραμέληση
(Ποσοστό αστυνομικών που συμφωνούν για τη σπουδαιότητα κάθε παράγοντα)

1. Ψυχοπαθολογική προσωπικότητα γονιών	Συμφωνούν	97%
2. Κακές συζυγικές σχέσεις	“	90%
3. Αποδοχή σωματικής τιμωρίας	“	86%
4. Χαμηλό μορφωτικό επίπεδο γονιών	“	85%
5. Άγνοια γονιών για ανάγκες παιδιού	“	71%
6. Ανεπιθύμητο παιδί	“	69%
7. Εμπειρίες “κακοποίησης” γονιών	“	68%
8. Κοινωνική απομόνωση	“	67%
9. Ανεργία	“	61%
10. Φτώχεια	“	60%
11. Αποδοχή βίας από την κοινωνία	“	50%
12. Νεαρή ηλικία γονιών	“	38%

Πίνακας 7

Απόψεις αστυνομικών για την ποινική δίωξη του γονιού-δράστη

Δίωξη γονιού-δράστη	Είδη Κακοποίησης - Παραμέλησης		
	Σωμ. Κακοποίηση	Σωμ. Παραμέληση	Σεξ. Παραβίαση
	(ποσοστό % αστυνομικών με την ίδια άποψη)		
Σε κάθε περίπτωση	49%	54%	94%
Σε σοβαρές περιπτώσεις	42%	34%	3%
Σε καμία περίπτωση	1%	1%	0.5%
Χωρίς άποψη	8%	11%	2.5%

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ajducovic M., Petak O., Marsic S. Assessment of professionals' and nonprofessionals' attitudes toward child abuse in Croatia, *Child Abuse and Neglect* 1993, 17: 549-556.
2. Brown L., Fuller R. Central Scotland's joint police and social work initiative in child abuse: An evaluation, *Children and Society* 1991, 5(3): 232-240.
3. Findlay C. Joint police and social work investigations in child abuse: A practice example from Central Scotland. *Children and Society* 1991, 5(3): 225-231.
4. Maguire E. The professionalization of police in child sexual abuse cases. *Journal of Child Sexual Abuse* 1993, 2(3): 107-116.
5. Trute B., Adkins E., MacDonald G. Professional attitudes regarding the sexual abuse of children: Comparing police, child welfare and community mental health. *Child Abuse and Neglect* 1992, 16: 359-368.
6. Erez E., Tontodonato P. Patterns of reported parent-child abuse and police response. *Journal of Family Violence* 1989, 4(2): 143-159.
7. Smith A. Police reforms in child abuse investigation: Their success and limitations in the struggle to uphold children's rights. *Children and Society* 1992, 6 (2): 104-110.
8. Kean R.B., Dukes R.L. Effects of witness characteristics on the perception and reportage of child abuse. *Child Abuse and Neglect* 1991, 15(4): 423-435.
9. Saunders E.J. Police officers' attitudes toward child sexual abuse: An exploratory study. *Journal of Police Science and Administration* 1987, 15(3): 186-191.
10. Kelley S. Responsibility and management strategies in child sexual abuse: A comparison of child protective workers, nurses and police officers. *Child Welfare* 1990, 69(1): 43-51.
11. Waterhouse L., Carnie J. Social work and police response to child sexual abuse in Scotland. *British Journal of Social Work* 1991, 21(4): 373-379.
12. Wilk R.J., McCarthy C.R. Intervention in child sexual abuse: A survey of attitudes. *Social Casework* 1986, 67 (1): 20-26.
13. Kaufman K.L., Harbeck-Weber C., Rudy L. Re-examining the efficacy of child sexual abuse prevention strategies: Victims' and offenders' attitudes. *Child Abuse and Neglect*, 1994, 18(4): 349-356.
14. Abrahams N., Casey K., Daro D. Teacher's knowledge, attitudes, and beliefs about child abuse and its prevention. *Child Abuse and Neglect* 1992, 16: 229-238.
15. Μασσανιώτης Ν. Παιδιατρική 1972, 1:91-100. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
16. Δοξιάδης Σ. Κακοποιούμε τα παιδιά μας: Εφημερίδα "Το Βήμα" 1976: 20 Απριλίου.
17. Βαλάσση-Αδάμ Ελένη, Μαραγκός Χ., Αγάθωνος-Γεωργοπούλου Ελένη. Κακοποίηση-παραμέληση παιδιών: Εμπειρίες και στάση παιδιάτρων. *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής* 1988, 5(4): 331-334.
18. Agathonos H. A comparison of abusing and non-abusing families in Greece: Identification of predictive

- characteristics for screening and intervention. Διδακτορική διατριβή Φιλοσοφίας στην Ψυχολογία, Πανεπιστήμιο Birmingham M. Βρετανία, 1995.
19. Αγάθωνος-Γεωργοπούλου Ε. Σεξουαλική παραβίαση παιδιών. Ψυχοκοινωνική διάσταση. Εφηβική Γυναικολογία και Εμμηνόπαυση. 1990, 2(4) 267-271.
20. Spinetta J., Rigler D. The child abusing parent: A psychological review. *Psychological Buletin* 1972, 7: 296-301.
21. Wolf D.A. Child abusing parent: An empirical review and analysis. *Psychological Buletin* 1985, 97 : 462-482.
22. Tsiantis J., Kokkevi A., Agathonos-Marouli H. Parents of abused children in Greece. Psychiatric and psychological characteristics. Results of a pilot study. *Child Abuse and Neglect* 1982. 5(3) 232-238.
23. Belsky J. Child maltreatment: An ecological integration. *American Psychologist* 1980, 35 : 320-335.
24. Garbarino J., Stocking M. Protecting from abuse and neglect 1980. Jossen-Bass, San Fransisco.
25. Αγάθωνος-Γεωργοπούλου Ελένη, Μαραγκός Χρ. Παράγοντες υψηλού κινδύνου στη σωματική κακοποίηση-παραμέληση παιδιών και η συμβολή τους στη δευτερογενή πρόληψη. Περιλήψεις 32ου Πανελλ. Παιδ. Συνεδρίου 1994, Κέρκυρα 17-19 Ιουνίου.